

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շար. եւ վերջ)

ԺԵ.

Անցեալին երբ կեանքը այնքան դանդաղ կ'ընթանար, պատերազմները թերեւս իրենց օգուտները ունեցան ըլլան: Ճիշդ է որ պատերազմները մեծ ճիգեր կ'ենթադրեն եւ այդ ճիգերը մղիչ ուժեր են գէպի քաղաքակրթութիւն: Բայց վերջին ընդհանուր պատերազմը ցոյց տուաւ որ ան այլ եւս վտանգաւոր զէնք մըն է: Այն հսկայ աւերները զոր կը գործեն նոր ժամանակներու պատերազմները, մարդկային կարողութենէն գերիվեր ճիգեր կը պահանջեն, որով անոնք անվերականգնելի կործանում և քայքայում կը բերեն իրենց հետ:

Վերջին պատերազմը անտեսապէս քայքայեց ոչ միայն յաղթուող պետութիւնները, այլ յաղթականներն ալ: Ամերիկեան աշտօրուան անտեսական վերակայութիւնը պատերազմը չտեղծեց, այլ Եւրոպայի անտեսական ուժն էր որ փոխադրուեցաւ հոն: Համաշխարհային այն շուկաներուն, որոնց տպրանք մատակարարողը Եւրոպան էր երէկ, այդ պատերազմին պատճառով Ամերիկան է ախոր: Ծանրութեան կեդրոնը փոխուած է: Պէտք չէ մոռնալ միեւնոյն ատեն որ Ամերիկան անտեսական խոշոր կարելիութիւններու երկիրն է, եւ բնականոն պայմաններու տակ ալ նոյն յառաջդիմութիւնը պիտի կրնար ընել:

Ուրիշ ազգակիներ կան աշտօր, որոնք քաղաքակրթութեան յառաջ մղիչ ուժեր

են: Մասնաւորաբար Եւրոպայի մէջ ժողովուրդներու խճողումը: Եւրոպայի չափազանց ծանրաբեռնումն էր պատճառներէն մէկը՝ անոր անտեսական դժուարութիւններուն, որոնք արդիւնքը եղաւ վերջին համաշխարհային պատերազմը: Նմանապէս պետութիւններու ներքին դատակարարային կռիւները նոյն դերը կը կատարեն: Այսպէս նաեւ քաղաքակրթութեան արագ յառաջդիմութիւնը իր հետ կը բերէ նոր պահանջներ, որոնց գոհացում տալու կը ստիպուի մարդ:

Վերջին պատերազմին Գերմանիան չորս տարի շարունակաբար առնուազն երեք միլիոն մարդ ունէր զէնքի տակ: Միլիոնաւոր զոհեր տուաւ, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել միլիոններու վատնումը: Եթէ Գերմանացիք այդ միլիոններով եւ այդ աշխատանքով իրենց ճարտարարուեստին ուժ տային եւ Գերմանիան շէնցնէին, աշխարհի շուկաներուն տէր դարձած կ'ըլլային:

Վերջին համաշխարհային պատերազմին առնուազն քսան միլիոն մարդիկ կը մասնակցէին: Եթէ այդ քսան միլիոն մարդոց ճիգերը միանային մասնաւորաբար շինելու, չորս տարուան մէջ ինչ հրաշակերտներ չէին կրնար ստեղծել: Այն միլիոններով զոր ծախսեցին, եթէ Ռուսաստանի մէջ շինած ըլլային՝ անոնք երկաթուղիներ, ջրանցքներ եւայլն, Ռուսաստան կրնար ամբողջ Եւրոպան ապրեցնել:

Միայն այսպէս կարելի է անտեսական

դժուարութիւնները հարթել, որովհետեւ պատերազմը ուրիշի մը ունեցածը խլելու ձիւն է:

ԺԶ.

Կրօնները եղած են հաւաքականութեան ձգտող առաջին կազմակերպութիւնները: Անոնք նախնական ժողովուրդներու միաքը տարած են նոր հորիզոններու: Կրօնները պետական նեղ սահմաններու քով ստեղծեր են ընդարձակ սահմաններու վրայ բարոյական հաւաքականութիւններ:

Անոնց քարոզութեան հիմը բարոյականն է, որու ուժով կ'ուզեն բերել խաղաղութիւնը երկրի վրայ:

Իսկ այդ բարոյականը առանձին չի կրնար բաւական ուժ տեղծել, կարելի դարձնելու համար նոր հասարակարգ մը, որով եւ խաղաղութիւնը: Մինչեւ հիմա եղած փորձերը այդ բանը կ'ապացուցանեն: Ուրիշ ազգակներ են անհրաժեշտ, որոնք կառավարութիւններու ձեռքին մէջ կը գտնուին: Իսկ կրօնները քաղաքական կազմակերպութիւններ չեն, որպէս զի միջամուխ ըլլան պետութիւններու ներքին գործին: Որով անոնք մ'օտեցեր են խնդրին ուրիշ կողմով:

Խաղաղութիւնը աշխարհի եւ երջանկութիւնը մարդոց՝ շատ սերտ կապակցութիւն ունին: Կրօնները կը մեկնին անհատներէն, գտնելու համար երջանկութիւնը, ուրիշ եւ խաղաղութիւնը: Ամէն մարդ կը ստեղծէ իր մէջ խորան մը, որուն առջեւ կ'երթայ ծունկ գալու ամէն անգամ, երբ աշխարհային ցաւեր կը պատեն իր շուրջը: Ան լուսաւոր աստղն է, որուն ուղղութեամբ կ'ըլլայ իր նայուածքը: Այդ խորանը եսի բաժինը չէ, հապա ալլասիրութեան սեղանը, որ հիմն է հաւաքականութեան:

Ի հարկէ միջոց մըն է այս բանը, բայց հիմնական դարման մը չէ: Այդ լուսաւոր աստղերը երկար չեն փայլիր, ու արտաքին աշխարհը ինքզինքը կը սլարտադրէ: Երջանկութիւն գտնել աւելի գրե-

ուար է, քան խաղաղութիւնը, ուրիշ կախուած է նոյն ինքն երջանկութիւնը: Խաղաղութիւնը մարդոց դրած կարգուսարքին հետ կապ ունի: Եթէ կըցանք փոփոխութեան ենթարկել այդ կարգուսարքը, ինչ որ անկարելի չէ, կըցանք ապահովել խաղաղութիւնը: Խաղաղութիւնն ալ իրեն հետ կը բերէ կարելի երջանկութիւնը:

Անհատը ծնած ատեն ունի առաւել կամ նուազ չափով զօրաւոր ջիղեր: Ժառանգականութիւնով բերուածը կարելի է նմանցնել հողի: Ընտանեկան եւ ընկերային միջավայրերն են որ կը ցանեն սերմեր այդ հողին մէջ: Ինչ մեծ ազդեցութիւն կը ձգեն ուրեմն առաջին տալաւորութիւնները մանուկի հոգիին վրայ: Որով հասարակարգը մեծ նշանակութիւն ունի:

Կրօնները, այսօր, տեսակ մը խռէպ են, հեռաւոր նպատակ, որուն կը ձգտին ժողովուրդները, օրինաւոր միջոցներով: Այդ պատճառով ալ անոնք իրեն բարոյական օգնութիւնը կը բերեն խաղաղութեան դատին:

ԺԷ.

Ինչպէս քրիստոնէութեանը հոմէական կայսրութեան պայմաններու արդիւնքն էր, ընկերավարութիւնն ալ Եւրոպայի մէջ, 19րդ դարու բերած տնտեսական եւ քաղաքական փոփոխութիւններու արդիւնքն է: 19րդ դարու ստեղծած հաղորդակցութեան միջոցներու շատացումը եւ դիւրացումը և անոնց անմիջական հետեւանքը եղող տնտեսական փոփոխութիւնները, մեծ արտադրութիւն, գործարանային կեանք, մոքելը պիտի տանէին, բնական կերպով, այդ ուղիքեամբ: Միջոցի փոքրացումը ժողովուրդները աւելի մ'օտեցուց իրարու: Եւրոպայի մէջ սկսաւ ստեղծուիլ միատարր քաղաքակրթութիւն մը: Այս պայմաններն էին որ ծնան ընկերավարութիւնը:

Ան կը կռուի շատ մը ձախառներու վրայ եւ ուժեղ թշնամիներու դէմ: Կ'ուզէ հիմնովին փոխել այն հասարակարգը, որ գոյութիւն ունեցեր է մինչեւ այսօր:

Թէեւ ընկերվարութիւնը կը ձգտի հաւաքականութեան, բայց աւելի իր նպատակն է սեփականութեան ջնջումը աշխարհում: Այսպէսով կ'ուզէ կարճեցնել ճամբան, շուտով հասնելու համար ժողովուրդներու եղբայրութեան:

Առանց ամբողջական հաւաքականութեան՝ աշխարհում պետական սահմաններու մէջ կարելի է՝ ընկերվարութիւն իրականացնել:

Մէկ կողմ թողունք ողորդական փորձի անյաջողութիւնը, նկատելով որ ճարտարարութեան կողմէ իբրեւ յետամնաց երկիր, այնքան ալ յարմարութիւն չէր ներկայացնէր Ռուսաստան՝ ընկերվարութեան գործադրութեան: Առնենք Անգլիան, որ այդ ուղղութիւնով ամէն յարմարութիւն ներկայացնող երկիրն է:

Պահ մը ընդունինք որ յեղափոխութիւնով չպիտի ըլլայ այդ փոփոխութիւնը, եւ այն բոլոր ուժերը զոր պուրժուական Անգլիան կը գործածէ, ընկերվարական Անգլիոյ տրամադրութեան տակ պիտի դուրսնան:

Արդէն եթէ այդ փոփոխութիւնը յեղափոխութիւնով սկսի եւ ողորդական գրութիւնը գործադրուի, քանդելով բոլոր շարժիչ ազդակները, փոխադրութեան միջոց, ծովային ուժ, եւն., կարճ ժամանակի մէջ սովի ուրականը կ'անցնի ամբողջ Անգլիոյ վրայէն եւ կը կիսէ անոր բնակչութիւնը: Այդ տեսակ պարագայի մը գաղութներու առաջին գործը պիտի ըլլայ բաժնուիլ մայր-երկրէն, ինքնօրէն դառնալ, կամ ուրիշ պետութեան մը հետ միանալ:

Անգլիան ճարտարարութեամբ երկիր է եւ շուկաներու պէտք ունի: Այսօր արդէն այդ շուկաներու վրայ դժուարութիւնով կը մրցի եւ կամաց կամաց տեղի կուտայ: Նոր կազմակերպուած ընկերվարական գրութեան մէջ ան շատ աւելի սուղի աւարանք պիտի ընէ իր արտադրութիւնը: Պէտք չէ մոռնալ որ ան իր ճարտարարութեամբ անհրաժեշտ նախանիւթը դուրսէն կը ստանայ: Կը նշանակէ անգլիական ճարտարար-

ութեամբ բոլորովին չափաւ կրնայ մրցիլ: Ուրեմն ի՞նչպէս պիտի ապրի ընկերվարական կառավարութիւնը: Պատերազմներու պիտի ձեռնարկէ, ինչ որ կ'ընէին հին Հռոմի դեկավարները:

Ընկերվարութիւնը կարելի է իրականացնել այն տեսակ երկրամասի մը մէջ, որ կրնայ առանց ներածում ընելու, իր միջոցներով ապրեցնել այդ երկրամասի ժողովուրդը: Պէտք է որ ան ունենայ իր ժողովուրդի մնունքին բաւելու չափ հողի արտադրութիւն: Յետոյ բաւական նախանիւթ, մնացանելու համար իր ճարտարարութեամբ: Ծարտարարութեամբ որ բաւարարութիւն ապա այդ միեւնոյն ժողովուրդի բոլոր պէտքերուն: Եւ վերջապէս վառելանիւթի բաւարար քանակութիւն, կարենալ շարժման մէջ դնելու այդ երկրամասի ճարտարարութեամբ, փոխադրութեան միջոցները, քաղաքակրթական գնացքը: Իր սահմաններէն դուրս գտնուող աշխարհին պէտք չունենայ, ինքն իրմով ապրի:

Բոլոր պետութիւնները անտեսապէս իրարու կապուած են: Եթէ երկիր մը նախանիւթ կ'արտադրէ, ուրիշ երկիր մէն ալ այդ նախանիւթը ճարտարարութեամբ առարկայի կը վերածէ: Եւ ամէն երկիր, իր յարմարութիւններու համաձայն, ճարտարարութեամբ քանի մը առարկայ նախընտրած է: Ինչպէս որ գործարանային կեանքի մէջ աշխատանքի բաժանում կայ, նոյնպէս ո՛ր եւ է ճարտարարութեամբ առարկայ երկրի մը մասնագիտութիւնը դարձած է: Անկախ պետութիւնները, անտեսական տեսակէտէ, լրացուցիչներ են: Պետութիւն մը կը զգիացած գոյութիւն չի կրնար ունենալ:

Որով ազգային պետական սահմաններու մէջ ընկերվարական հասարակակարգ իրականացնել չափազանց դժուար է: Մանաւանդ՝ դրամաւէտ իրողութիւնը որ հետզհետէ միջազգայնական կը դառնայ, ընկերվարական երկիր մը միշտ իրեն դէմ պիտի գտնէ այդ դրամաւէտ իրողութիւնը, որ կը գտնուի ոչ-ընկերվարական երկիրներու մէջ:

Համայնավարներու եւ ընկերավարական-ներու վերջին ժամանակներու յաջողութիւնը եւրոպայի մէջ, կարելի է վերագրել անոր անտեսական հեղ վիճակին: Միեւնոյն յաջողութիւնը չունին անոնք Միացեալ Նահանգներու մէջ: Աւելի շուտ հան է որ պիտի յաջողէին, որովհետեւ Ամերիկան աւելի յարմարութիւններ կը ներկայացնէ ընկերավարութեան գործադրութեան:

Քրիստոնէութիւնը քայքայման ճամբան բռնող Հոմէական կայսրութեան վերջին ուժեղ հարուածը տուաւ: Արդեօք ընկերավարութիւնն ալ նոյն դէպքը պիտի կատարէ եւրոպայի նկատմամբ:

ԺԸ.

Պատերազմի չարիքը քրոնիկ հիւանդութեան կը նմանի: Քրոնիկ հիւանդութիւն մը բժշկելու համար ընդհանրապէս դեղերը անգոր են: Ազգերու Դաշնակցութեան առաջադրած միջոցները տեսակ մը դեղեր են:

Խնդիրը միայն մէկ պետութեան կամ փոքր կառավարութիւններու չի վերաբերիր: Մեծերն ալ պէտք է հաշուի առնել: Վերջին պատերազմի զարհուրանքը դեռ թարմ է, որպէս զի պետութիւնները կարենան անմիջապէս նորի մը սկսիլ: Բայց խմորումներ կան արդէն. այդ խմորումները պիտի յանգին եթէ ոչ գաղտնի, գէթ անգլիոյ դաշնակցութիւններու, ու եւրոպան նորէն պիտի բաժնուի երկու հակընդդէմ մասերու: Դժբախտ օր մը պիտի իջնեն անոնք պատերազմի դաշտ եւ իրար յօշոտեն:

Ազգերու Դաշնակցութիւնը, որ կը բաղկանայ այդ միեւնոյն պետութիւններէն, ի՞նչպէս իրաւարարի դեր պիտի կատարէ անոնց միջեւ, աւելի ճիշդ՝ ինքն իր վրայ: Չպիտի նմանէր այն դատաւորին, որ իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւնը ինք կը դատէ:

Պահ մը ընդունինք որ նոր պատերազմ մը ճիշտ նոյն ձեւով պիտի ներկայանայ, ինչպէս սկսաւ վերջին համաշխարհային պատերազմը: Նախաձեռնարկ եղող մեծ

պետութիւնները, իրենց արբանեակներով, որոնց դէմ պիտի գտնուին ուրիշ մեծ պետութիւններ իրենց խումբով, արդեօք Ազգերու Դաշնակցութեան նօթաներուն ահանջ պիտի կախնեն:

Երբ Գերմանիան Պելճիքայի վրայ կը յարձակէր, որոշ կերպով կրնար զգալ որ իր դէմ պիտի գտնէ Անգլիան: Նախապէս չուզեց ապահովել Անգլիոյ չէզոքութիւնը եւ նախաձեռնարկ եղաւ: Ազգերու Դաշնակցութիւնը այն ատենուան Անգլիոյ ուժէն աւելի մեծ ուժ կը ներկայացնէ:

Եթէ նոյն իսկ պետութիւնները որոշեն, դաշնագրերով, ոչ մէկ պատերազմ ընել, տեւականօրէն խաղաղ ապրիլ, ջարդ ու փշուր ընեն գոյութիւն ունեցող բոլոր զէնքերը եւ այդ բոլորը ընեն կատարեալ անկեղծութեամբ և բարի կամեցողութեամբ, բաւական չէ: Որովհետեւ վաղը նորէն պիտի սկսին շինել այդ զէնքերը եւ նորէն պիտի ձեռնարկեն այդ պատերազմներուն:

Ամենաքաղաքակիրթ երկրին մէջ անգամ, եթէ չըլլար կառավարական ուժը, որ դատարանի վճիռները կը գործադրէ, անկերպարան քառս մը պիտի ստեղծուէր:

Խաղաղութիւնը գժուարահաճ հիւրի մը կը նմանի: Կ'ուզէ որ զինքը հրաւիրողները ամէն յարմարութիւն ունենան: Այդ յարմարութիւնները պէտք է ստեղծել:

Երբ Ազգերու Դաշնակցութեան կը սպասուի աւելին քան ինչ որ կրնայ. տալ, հոտ վտանգ մը կայ:

Բայց պէտք չէ կարծել որ Ազգերու Դաշնակցութիւնը անօգուտ կազմակերպութիւն մըն է: Ան դէպի խաղաղութիւն, դէպի մեծ հաւաքականութիւն տալիս է: Ան է որ պիտի պատրաստէ խաղաղութիւնը: Այսպէս օրէնքներու նոյնացումը բոլոր պետութիւններու մէջ, այն գործերէն է, զոր կրնայ միայն Ազգերու Դաշնակցութիւնը կատարել:

ԺԹ.

Պատերազմը անտեսական խոր պատճառներու արդիւնքն է, ինչ որ բոլորին

կողմէ ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է այսօր: 1927ին գումարուած տնտեսական համաժողովը, որ կառավարական ներկայացուցիչներէ կը բաղկանար, ահա թէ ինչ կ'ըսէ այդ մասին, միաձայնութեամբ ընդունուած որոշումի մը մէջ. «Նկատելով որ աշխարհի խաղաղութիւնը մեծաւ մասամբ կախում ունի այն սկզբունքներէն, որոնց համեմատ ազգերու տնտեսական քաղաքականութիւնը ի կիր կ'առնուի, կը յանձնարարէ որ բոլոր կառավարութիւնները եւ ժողովուրդները, որոնք հոս ներկայացուցիչներ ունին, տեւական կերպով իրենց ուղղութիւնը կեդրոնացնեն տնտեսական խնդրին վրայ՝ այս տեսակէտէն: Ան նկատի ունի բոլորին կողմէ ընդունուած սկզբունքներու հաստատումը, որոնցմով կարելի պիտի ըլլայ հեռացնել տնտեսական դժուարութիւնները, որոնք ցրտութիւն առաջ կը բերեն եւ սխալ հասկացողութիւններ այն տեսակ միջավայրի մը մէջ, որ ամենէն աւելի պէտք ունի խաղաղ եւ ներգաձնակ յառաջդիմութեան մը:»

Եւրոպան 450 միլիոն բնակիչ ունեցող երկրամաս մըն է: Բացի Ռուսաստանէն եւ մէկ քանի փոքր պետութիւններէ, ֆնացեալներու հոգի արտագրութիւնը բաւական չէ իրենց անհրաժեշտ պէտքին: Մասնաւորապէս Մեծն Բրիտանիան իր սպառածին չորս հինգերորդը դուրսէն կը ստանայ:

1921ին Անգլիա, Կալէսի երկիրը միասին, ունէր միայն $7\frac{1}{2}$ միլիոն գիւղի ազգաբնակչութիւն, իսկ քաղաքի 30 միլիոն (1):

Գերմանիա 1926ին ունէր միայն 22 միլիոն գիւղացիութիւն, իսկ քաղաքացի 40 միլիոն:

Այդ պետութիւնները, բնական կերպով, դարձած են ճարտարարուեստական երկիրներ: Պատերազմէն առաջ անոնք կը ծախէին իրենց ճարտարարուեստական աւարկանքը ոչ միայն իրենց երկրին մէջ,

այլ նաեւ հեռաւոր երկրամասերու, համաշխարհային բոլոր շուկաներու վրայ:

Այդ շուկաներու մասին ահա թէ ինչ կ'ըսէ Ազգերու Դաշնակցութեան գիւմնի կից տնտեսական եւ ելմտական բաժանմունքը, իր մէկ յիշատակագրին մէջ.

«Մէկ կողմէն ամերիկեան, ճափոնական, հնդկական, աւստրալական եւ իտալականի միւս երկիրներու ճարտարարուեստի համեմատական կարեւորութիւնը, միւս կողմէ Եւրոպայի նահանջը, խանգարած են ընդհանրապէս աշխարհի առեւտրական հաւասարակշռութիւնը եւ մասնաւորապէս մէկ քանի նիւթերու առեւտուրը:

«Պատերազմը շեշտեց այն բանը, որով նախանիւթը փոխանակ եւրոպա ուղարկելու, ուրկէ շինուած ապրանք կը զրկուէր նախանիւթ արտադրող երկիրները, տեղին վրայ պատրաստելու կը ձգտին: Այս պատճառով է որ բամպակի ճարտարարուեստը Չինի, Հնդկաստանի, Պրայիլիոյ եւ Մեքսիկայի մէջ, հիմ ունի բամպակի տեղական արտադրութիւնը: Աւստրալիան իր արտադրած բուրգին մեծագոյն մասը իրեն կը պահէ: Ասիոյ եւ Ովկիանիոյ մեծ մեծագործութիւնը արուեստական ստեղծագործութիւն մը չէ: Ասիոյ եւ Ովկիանիոյ ճարտարարուեստականացումը կը ստեղծէ մրցում Եւրոպայի շատ մը ճարտարարուեստներու, մասնաւորաբար բրիտանականին դէմ, ինչ որ խնդրանքի լուրջ նուազում մը տուաւ բերած է: Ասիական երկիրները կը ձգտին աւելի իրարու, Միացեալ Նահանգներու եւ Ովկիանիոյ հետ առեւտուրի, քան Եւրոպայի:»

Այս է պատճառը որ Եւրոպական պետութիւններու առեւտուրը գրեթէ չէ աւելցած, բաղդատմամբ պատերազմէ առաջուան առեւտուրին: Մինչդեռ բնականապէս պայմաններու տակ, այդքան ժամանակամիջոցի մէջ, ան կրկնապատկուած պիտի ըլլար, երբ նկատի ունենանք ոսկեղբամի գնելու կարողութեան պակսին ալ: Միւս կողմէ սակայն ժողովուրդներու անտեսա-

(1) Այս եւ յետագայ թիւերը առնուած են Annuaire Général-ն:

կան պահանջները աւելցած են: Պատերազմը այս ուղղութիւնով շատ բան փոխեց: Իսկ պետութիւններու պիւտճէն, որ բեռցուած է ժողովուրդներու ուսին, պատերազմէ առաջուան պիւտճէներուն հետ բազմապատկուելով, չափազանց աւելցած է: Անգլիոյ պիւտճէն, օրինակի համար, քառասպատկուած է:

Եւ դժբախտաբար ամէն հաւանականութիւն կայ մտածելու որ Եւրոպայի տնտեսական նեղ դրութիւնը ժամանակաւոր երեւոյթ չէ, ընդհակառակն կրնայ աւելի լայն համեմատութիւններու հասնիլ: Որովհետեւ Եւրոպան այն տեսակ միջնորդներ ունի, մասնաւորաբար Միացեալ Նահանգները, որոնք իրենց բնական հարստութիւնով իսկ աէրն են համաշխարհային շուկաներու:

Միացեալ Նահանգները ամէն յարմարութիւն կը ներկայացնեն ճարտարարուեստի զարգացումին: Անոնք իբեցն պէտք եղած վառելանիւթը սեփական հողէն կը հանեն: Փէթրօլի համաշխարհային արտադրութեան 146 միլիոն թոնօին 103 միլիոնը Միացեալ Նահանգները կ'արտադրեն: Հանքածուխի տեսակներու համաշխարհային արտադրութեան 1,368 միլիոն թոնօին 530 միլիոնը դարձեալ անոնցն է:

Ամերիկայի հողը իր ճարտարարուեստին անհրաժեշտ նախանիւթն ալ կ'արտադրէ: Յիշենք միայն մէկը: Համաշխարհային բամպակի արտադրութեան կէսէն աւելին Միացեալ Նահանգներու հողն է որ կը բուսցնէ:

Այսքան յուսի եւ հորուստ հաղերուքովն ի վեր պիտի ստեղծուէր, բնական կերպով, ճարտարարուեստ մը որ ամէն առաւելութիւն պիտի ունենար եւ գիւրաւ պիտի մրցէր Եւրոպականին հետ:

Եւրոպայի տնտեսական վատառողջ պայմաններու արդիւնքն էր վերջին համաշխարհային պատերազմը: Այդ պատերազմը սակայն աւելի կ'նձուռնեց անոր տնտեսական վիճակը: Պոլշեիդ մ եւ ֆրանսիական խոտանիշներ են, որոնք Եւրոպայի

մէջ գոյութիւն ունեցող հիւանդութիւնը կը մասնանշեն:

Տնտեսական այդ անյաղթելի դժուարութիւնները ո՞ր պիտի առաջնորդեն Եւրոպան: Անոր լուծումը մինչեւ հիմա պատերազմն էր: Որով ան եթէ նոր ճամբայ մը չգտնէ, անխուսափելի են նոր պատերազմներ:

Սակայն Եւրոպական ոչ մէկ պետութիւն տնտեսական նախանշելի վիճակ ունի: Ուրեմն նոր պատերազմի մը յաղթանակը ի՞նչ կը յուսայ գտնել՝ պարտեալին քով՝ իր տնտեսականը վերականգնելու, եթէ ոչ «աւեր եւ սուգ», ինչպէս կ'ըսէ Վիքթոր Հիւկօ:

Ի.

Հաւաքական կեանքը ենթադրել կուտայ առաջնորդող մարմին մը, որ է կառավարութիւնը: Եթէ ամբողջ երկրագունդի վրայ ըլլար միայն մէկ հաւաքականութիւն, այդ հաւաքականութիւնը պիտի ունենար միայն մէկ կառավարութիւն: Պատերազմի եւ խաղաղութեան խնդիր չէր մնար այլ եւս: Անշատ կառավարութիւններու անհամաձայնութեան արդիւնքն է պատերազմը:

Չարիքին բուն արմատը ուրեմն պետութիւնները իրարմէ բաժնող սահմաններն են: Հազորդակցութեան միջոցներու արագումի եւ գիւրացումի պատճառով օր մը պիտի վերնան այդ սահմանները, բայց այսօր իսկ առիկա իրադարձել անկարելի է: Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու ժողովուրդները որոշ հողի մը կապուած ազգային անջատ միաւորներ չեն, ինչպէս Եւրոպայի մէջ՝ ուր դարերու աւանդութիւն մը կայ: Որով պէտք է պատրաստել զայն, ինչ որ կառավարութիւններու իշխանութեան սահմանին մէջ կ'իյնայ:

Երկրի մը տնտեսական բարգաւաճ կեանքը կապուած է իր ներքին խաղաղութեան, իսկ ներքին խաղաղութիւնը՝ կոռու վարութեան: Տնտեսական դժուարութիւն-

ները մինչեւ պատերազմ կ'առաջնորդեն ժողովուրդները:

Հաղորդակցութեան միջոցներու շատացումը եւ արագացումը եւ անոնց յաջորդող պայմանները կը բերեն նոր գաղափարներ, որոնք կը շարժեն ազգերը: Իւրաքանչիւր օր նոր գաղափար մը կը բերէ և նոր փոփոխութիւն մը կը մտցնէ կեանքի մէջ: Գրականութիւնները կուգան որդագործելու այդ փոփոխութիւնները և մտքերը տանելու նոր հորիզոններու: Մինչդեռ գործադրութեան մէջ եղող գրութիւնները շատ ետ մնացած կ'ըլլան: Այսպէս կը ստեղծուի խոշոր միջոց մը: Այն ատեն կուգան իտէալիստ մարգիկ, որոնք կ'ուզեն մէկ ստատուով կտրել տալ ժողովուրդներու այդ միջոցը: Յեղափոխութիւններու ատեն անոնք սակայն շատ անգամ ճակատագրական կ'ըլլան: Չարիք մը ուրեմն ուրիշ շարիքներու դուռ կը բանայ:

Որքան որ դատաւարաբելի են պոլշեւիկներու չափազանցութիւնները, պէտք չէ մոռնալ որ նոյնքան դատաւարաբելի էին ճարտական կառավարութիւններու չափացանցութիւնները, որոնց բնական արդիւնքն եղաւ պոլշեւիկութիւնը:

Տարօրինակ երեւոյթ: Անոնք որ դէմ են պոլշեւիկութեան, իրենց գործերով զայն կը պատրաստեն: Մասնաւորաբար պետութիւններու տուրքի գրութիւնը որ կը ծանրանայ միջոցէն վար գոտակարգին վրայ, գլխաւոր պատճառներէն մէկն է անոնց դէպի պոլշեւիկութիւն հակումին: Ֆորտերու տարեկան տասնեակ միլիոններու շահը, նոր ժամանակներու համար, անըմբռնելի է: Եթէ անոնք այդ շահին մէկ տասներորդն ալ ընելու ըլլան, նոյնքան ճիգ ու աշխատանք ի գործ պիտի դնեն: Խօսքը մասնաւորաբար Եւրոպայի Ֆորտերու մասին է, ուր անտեսական գոտարութիւնները շատ աւելի զգալի են:

Ճիշտ է որ գրամագլուխի կուտակումը իր օգուտները ունի, բայց անհասնելու մօտ չափազանցուած կուտակում մը իրեն

հետ կը բերէ, մէկ երկու տերունդ յետոյ, ապականութիւն եւ քայքայում: Որովհետեւ եթէ հարստութիւն մը զայն ստեղծողի եռանդին ու գործունէութեան արդիւնքն է, անոր յաջորդներու թուլացումի եւ ծուլութեան պատճառ կը դառնայ:

Բաժնեատիրական ընկերութիւնները, փոխանակ անհատներու, այդ միեւնոյն գործը կը կատարեն աւելի նոր ըմբռնումներու համաձայն:

Պէտք չէ կարծել որ պետութիւններու ներքին խաղաղութիւնը ազահովում կ'ըլլայ, եթէ ռուսական պոլշեւիկները վերջանայ: Տնտեսական նեղ գրութիւնը և շեշտուած անհատարութիւնն է որ կ'օգտագործեն Եւրոպայի պոլշեւիկները՝ իրենց քարոզութեան համար: Անոնք միեւնոյն յաջողութիւնը չունին Ամերիկայի մէջ, ինչ որ կարելի է բացատրել միայն անտեսական պատճառներով:

Առեւտրական եւ ճարտարարուեստական շարժումի մը իբրեւ նախաքայլ կ'առաջարկուի օրավարձերու յաւելում: Նման փորձ մը, Ամերիկայի մէջ, իր օգուտները ունեցած է: Իրականին մէջ այդ շարժումը ժամանակաւոր պիտի ըլլայ, որովհետեւ քիչ ատեն յետոյ անոր պիտի յաջորդէ կեանքի սղութիւնը, որուն արդիւնքը պիտի ըլլայ օրավարձաւորներու ստացած գումարին անբաւականութիւնը: Որով այդ առեւտրական եւ ճարտարարուեստական շարժումը առժամեայ պիտի ըլլայ: Բայց այս բանը կրնայ շատ օգտակար ըլլալ կառավարութիւններու անտեսական բեռը թեթեւցնելու տեսակէտէն:

Պատերազմէն ետք մասնաւորաբար մեծ պետութիւններու պիւտճէն գրեթէ կէս աւելէս բեռնաւորուած է պարտքերու տոկոսներով: Կառավարութիւններու համար պիւտճէն վախելու խնդիրը շատ կարեւոր հարց մըն է, որուն արդիւնքներն են նաեւ գրամական անկայունութիւնները: Դրամա-

կան անկումը անարգարութիւն է եւ մասնաւորաբար չարիք մը:

Երբ ընդհանուր համաձայնութիւնով օրավարձի բարձրացումը կրկնուի ժամանակ առ ժամանակ, առեւտրական եւ ճարտարարուեստական շարժումը գազարած չափով ըլլալ, և միւս կողմէ սակեղքամի իրական արժէքը, զնեւու կարողութիւնը պակսած: Այս բանին հետեւանքները կարելի է գնահատել: Այս ալ թէեւ անարգարութիւն մըն է, բայց չարիքներու փոքրագոյնը:

Ֆրանսայի, Անգլիոյ, Գերմանիոյ գիւղի բնակչութիւնը, փոխանակ աւելնալու, հետզհետէ կը պակսի, հակառակ որ գիւտութեան և քաղաքակրթութեան ստեղծած նոր միջոցներով հողը շատ աւելի մեծ քանակութիւնով արտադրելու կարողութիւն ախտի ունենար այսօր: Միւս կողմէ ժողովուրդներու աճումը քաղաքներ կը լեցնէ:

Պատերազմէն առաջ ճարտարարուեստի յառաջգիւնութիւնն էր գլխաւոր պատճառը քաղաքներու ձգողական զօրութեան: Պատերազմէն ետք ուրիշ պատճառներ աւելի շեշտեցին զայն, որուն անմիջական արգիւնքն է, Եւրոպայի մէջ, համաճարակի երեւոյթ ստացած անգործութիւնը:

Պատերազմը մարդոց համբերութիւնը կարճեցուց, տեսակ մը ջղային վիճակ ստեղծեց: Հաճոյքի ետեւէ վազելը սովորական երեւոյթ դարձած է պատերազմէն ետք: Շատ հասկնալի է որ մասնաւորաբար երիտասարդներ ձգեն գիւղը, գալ վնասուելու համար քաղաքի ժխորը եւ հաճոյքը:

Ուրիշ պատճառ մը կրնայ համարուիլ գաղտնալարութիւնը: Դպրոցը աղուն մէջ կը դնէ փոքր կարողութիւն մը և խոշոր իտէալներ, ու ան կեանքի մէջ կը կքի այդ իտէալներու ծանրութեան տակ: Այսօրուան գաղտնի գուրս կը հանէ դատարար մը, որ ոչ մասնաւորական է, ոչ ալ գործի մարդ:

Երբ անտեսական գիւտարութիւնները արգելք կ'ըլլան, Եւրոպայի մէջ, խաղաղ կեանքի մը ստեղծումին, պէտք է մտածել դէպ ի գիւղ վերադարձի մասին: Հողը անհրաժեշտութիւն մըն է այլ եւս:

Հողային բաժանման նոր օրէնքներ և գիւղական աւելի դիւրատար սոյսմաններ, քաղաքի յոգնաբեկ բազմութիւնները իրենց պիտի քաշեն: Այս սեղողութիւնով եղած աշխատանք մը չարիքը մեղմացուցած պիտի ըլլայ: Այսպէս նաեւ շատոցած պիտի ըլլանք գիւղացիութիւնը, ինչ որ նմարին խաղաղութեան կողմը ծանրութիւն մը աւելցնել կը նշանակէ: Պէտք չէ մոռնալ որ կուտական տարրը քաղաքի բնակչութիւնն է....:

ԻԱ.

Ներկայ պետականութեան գրութեան մէջ կան այն տեսակ օրէնքներ, որոնք արգելք են քաղաքակրթութեան ազատ յառաջացումին. որով եւ խաղաղութեան տեսականութեան: Այսպէս պետութիւններու մաքսապաշտպան գրութիւնը խաղաղութիւնը խանգարող ամենագլխաւոր պատճառներէն մէկն է:

Երեւակայեցէք պետութիւն մը որ հողի տեսակէտով աղքատ է: Անոր հողը անբաւարար է, կամ պէտք եղած բարեբերութիւնը չունի որպէս զի հետզհետէ բազմացող իր ժողովուրդը ապրեցնէ: Որով այդ տեսակ պետութիւն մը, բնական կերպով, կը դառնայ ճարտարարուեստական երկիր, ինչպէս Հին դարերու մէջ նուազ բարեբեր երկրամասերու ժողովուրդները կը դառնային վաճառականներ, եւ կամ աշխարհակալութիւն կ'ընէին: Այդ երկրորդ ուժ պիտի տայ իր ճարտարարուեստին, որպէս զի հողի պակասութիւնը լրացնէ: Բայց որո՞ւ պիտի ծախէ այդ ապրանքը: Երկրէն գուրս ամէն պետութիւն իր մաքսապաշտպան գրութիւնը ունի: Ի՞նչ պիտի ընէ ան ուրեմն: Զէ՞ որ անտեսական նեղ գրութիւնները կ'առաջնորդէին պատերազմի: Ահա-

ւասիկ պարագայ մը որ կրնայ պատերազմը արգարացնել:

Մաքսային պատնէշները արգելք են ազատ մրցումի և առանձնաշնորհիւններ կը ստեղծեն ժողովուրդներու կեանքին մէջ: Անոնք արգելք կ'ըլլան նաեւ աշխատանքի բաժանման: Մաքսային պատնէշները երբ վերնան, իւրաքանչիւր պետութիւն, իր պայմաններու համաձայն, պիտի նախընտրէ միայն քանի մը ճարտարարուեստական տոարկայ, ինչ որ տեսակ մը մասնագիտականացում պիտի ստեղծէ:

Ձկայ անտեսական կարեւոր գէպը մը, որ տեղի ունենայ ո և է պետութեան մէջ և իր արձագանգը չունենայ ուրիշ պետութիւններու մէջ ևս: Այս բանը ճիշդ է մասնաւորաբար Եւրոպայի համար: Այս է պատճառը որ միջազգային գործակցական կազմակերպութիւններ կը ստեղծուին ամէն օր: Եթէ պետութիւն մը անտեսապէս լաւ վիճակ ունի և ներքին խաղաղութիւն կը վայելէ, ոչ մէկ արժէք ունի, քանի որ անտեսապէս ճնշուած դրացին այդ խաղաղութիւնը իրեն չպիտի ձգէ:

Այն օրը որ բոլորովին կը վերնան մաքսային պատնէշները, այդ օրը եթէ ոչ աւելին, գէթ խաղաղութեան կէսը շահուած կ'ըլլայ:

ԻԲ.

Գաղթականութիւն ամէն դարու մէջ տեղի ունեցած է և միշտ ալ գոյութիւն պիտի ունենայ: Գաղթականական խնդիրը չափազանց կարեւոր հարց մըն է, զոր մանրամասն ուսումնասիրութեան պէտք է ենթարկել: Խաղաղութեան հիմերէն մէկն է:

Հին դարերու մէջ, երբ որ և է երկրամասի վրայ յաջորդաբար քանի մը տարի բերքը լաւ չէր ըլլար ու սով առաջ կուգար, այդ երկրի բնակչութեան մէկ մասը կը ստիպուէր հեռանալ: Բնականաբար այն ատեն աշխարհի կարելիութիւնները չկային սոված երկրամասերու ուտելիք տալու: Կանոնաւոր գաղթականութիւնն ալ

անկարելի էր: Այս պատճառով երկրէ մը գաղթելու ստիպուած ժողովուրդը խմբովին կ'ընէր այդ բանը, արշաւանքի կամ ասպատակութեան ձեւին տակ:

Այսօր ալ դարձեալ անտեսական պայմաններն են որ կը ստիպին մարդիկը գաղթելու:

Եթէ նոյն իսկ օր մը խաղաղութեան բոլոր պայմանները լրացած ըլլան, գաղթականութիւնները դարձեալ անխուսափելի են: Այն երկրամասերը, որոնք ճարտարարուեստական կեդրոններ էին երէկ, այլևայլ պատճառներով կը կորսնցնեն իրենց գերակայութիւնը: Կարելի չ'ըլլար ապրեցնել այդ ճարտարարուեստին համար հաւաքուած բազմութիւնները: Ուրեմն պէտք է ցրուին:

Նոյնպիսի պատճառ մըն է նաեւ երկրի մը ժողովուրդին գերածումը, երբ այդ երկրին պայմանները չեն ներեր ապրեցնելու զանոնք:

Երկրէ մը դուրս ելլող գաղթականութիւնը կաթսայէն դուրս ելլող շոգիին կը նմանի, որ եթէ մէջը մնալու ըլլայ պայթում առաջ կը բերէ: Ժողովուրդներու կեանքին մէջ այս պայթումը պատերազմն է:

1901 — 1913, երբ Եւրոպան ճարտարարուեստական ծաղկեալ վիճակ մը ունէր, Մեծն Բրիտանիա, Իտալիա և Գերմանիա ճամբած են 11 միլիոն 855 հազար գաղթական, որուն տարեկան միջինը կ'ընէ 911 հազար: Իսկ միեւնոյն պետութիւնները 1919—25, երբ անտեսական աւելի գէշ պայմաններ կային, ճամբեր են 4 միլիոն 41 հազար գաղթական միայն, որուն միջինն է 577 հազար:

Բնական կերպով անգործներու թիւը աւելցած է: Պատերազմէն անմիջապէս առաջ, Անգլիոյ մէջ, սէնտիքայի արձանագրուած գործաւորներուն հարիւրին 2,1ը անգործներ էին, Գերմանիոյ մէջ 2,9ը, մինչդեռ 1919—1925ին Անգլիոյ մէջ այդ թիւը բարձրացած է 9,4%, իսկ Գերմանիոյ մէջ 6%:

Անդորճներու տրուած կառավարական հասուցումը և մասնաւորաբար ամերիկեան ներգաղթի օրէնքը արգելք դարձած են գաղթականական շարժումին:

Ինչպէս որ երկրի մը չափազանցուած բնակչութիւնը անտեսական գոտարութիւններու գուռ կը բանայ, նոյնպէս բնակչութեան պակասը, երբ կարելիութիւններ ունի այդ երկիրը, անոր յառաջդիմութեան արգելք կ'ըլլայ: Ներգաղթի օրէնքը, կարելի է ըսել, այս վերջին դերը կը կատարէ Միացեալ Նահանգներու համար:

Գերմանիոյ մէջ մօտաւորապէս 47 միլիոն հէքթար մակերեսի վրայ 21ուկէս միլիոնը մշակեալ է: Մինչդեռ Միացեալ Նահանգներու 770 միլիոն հէքթար մակերեսի վրայ 136 միլիոնը միայն:

Կը նշանակէ Գերմանիա հողամշակութեան յատկացուցած է % 45ը, մինչդեռ Միացեալ Նահանգները % 18ը միայն: Պէտք չէ մոռնալ որ ամերիկեան հողը շատ աւելի բարեբեր է և հարուստ արտադրութիւնով, քան գերմանականը: Գերմանիոյ հողը եթէ կրնայ 22 միլիոն գիւղացիութիւն ապրեցնել, ամերիկեանը պիտի կրնայ տոսն անգամ աւելի շատ սնուցանել: Այդքան գիւղացիութիւնը իրեն հետ կ'ապրեցնէ նոյնքան մը քաղաքացիներ:

Միացեալ Նահանգները եթէ հարկը տարի առաջ դրած ըլլային օրէնքը, երբեք ալ աշօրութեան քաղաքակրթական բարձրութեան չափի կրնային հասնիլ: Որովհետեւ այդ օրէնքով հաղիւ թէ անոնք 40 միլիոն բնակիչ ունենային, և 40 միլիոն բնակիչով չափի կրնային աշօրութեան անտեսական գերակայութեան հասնիլ և ստեղծել քաղաքակրթական այդ գեղեցիկ կազմակերպութիւնը:

Անոր ժողովուրդը, որ 1860ին 31 միլիոն կը հաշուէր, հաւանաբար աշօրութեան 117 միլիոնին չափ գիւրապահ չէր:

Արդեօք հարկը տարի ետք եկող ամերիկեան սերունդներու համար անժամանակ և դժբախտ չափա՞նկատուի այդ գաղթականական օրէնքը:

Այդ օրէնքը այն հետեւանքը պիտի ունենայ որ Եւրոպայի և այլ տեղերու աւելցած բնակչութիւնը ասկէ յետոյ մասնաւորաբար պիտի երթայ շէնցնելու Հարաւ. Ամերիկայի հանրապետութիւնները: Անոնք ալ ունին յառաջդիմութեան ամէն կարելիութիւն: Եւ յիսուն կամ հարկը տարի յետոյ Միացեալ Նահանգները խաշոր մրցակիցներ պիտի ունենան իրենց դրացի: Օր մը Ամերիկացիներն ալ պիտի նմանին աշօրութեան Եւրոպայի, ուր համազօր պետութիւններ իրարու քայլ կը հետապնդեն:

Մինչդեռ Միացեալ Նահանգները ինչ համեմատութիւնով որ յառաջդիմեցին վերջին մէկ դարու մէջ, եթէ դար մըն ալ շարունակեն, և ամէն կարելիութիւն ունին այդ բանին, այն ատեն առանց դժուարութեան պիտի ստեղծուին համամերիկեան Միացեալ Նահանգները:

Առաջին անգամ գրեթէ Հռոմէական կայսրութիւնն է որ ներկայ ըմբռնումով գաղթաւայր հաստատած է: Հին դարերու մէջ, հազարակցութեան գոտարութիւններու պատճառով, գաղթային քաղաքականութիւն չափազանց դժուար էր: Հակառակ այդ բանին Հռոմ կրցաւ, քանի մը դարեր, իր իշխանութեան առկ պահել շատ մը երկիրներ: Այդ երկիրները մեծ մասով Միջերկրականի շուրջ կը գտնուէին, որով ան ծովային հազարակցութեան գիւրութիւնը ունէր:

Ներկայ ժամանակներու մէջ այդ գաղթային քաղաքականութիւնը մասնաւորաբար Անգլիան է որ կը վարէ: Հին Հռոմ եւ Անգլիա շատ նման են իրենց գաղթային քաղաքականութեամբ, միայն այն տարբերութիւնով որ, մինչդեռ Հռոմի զբաղումը

միայն գաղութներու շահագործումն էր, Անգլիա ունի իր ճարտարարուեստը, որու միջոցով անտեսական կապ հաստատած է իր գաղութներուն հետ: Մեծն Բրիտանիա, աւելի քան Հոմը, քաղաքակրթական հըսկայ աշխատանք կատարած է: Ներկայ ժամանակներու մէջ ոչ մէկ ազգ, գործնական տեսակէտէ, այնքան նպաստած է քաղաքակրթութեան զարգացումին, որքան Անգլիա: Անոր ստեղծած գաղթավայրերը նոր ըմբռնումով պետութիւններ դարձած են:

Գաղթային քաղաքականութիւն վարող պետութիւնները, մինչեւ հիմա, մասնաւորաբար անտեսական շահ է որ հետաանդեր են: Բնական կերպով այդ շահը հիմնուած է գաղթավայրի անտեսական և քաղաքակրթական յառաջդիմութեան վրայ: Իսկ հիմա կարելի է գաղթավայրեր ստեղծել, մասնաւորաբար գաղթականներ բնակեցնելու համար:

Անգլիա տարիներէ ի վեր միլիոնը անցնող անգործներ կը պահէ: Միլիոնաւոր անգործներ կան նաեւ Եւրոպայի գանազան երկիրները: Օր մը չարիք կը գտնայ այս բանը Եւրոպայի գլխուն: Եթէ կը սպասուի լաւագոյն օրերու, կրնան ուշանալ այդ լաւագոյն օրերը:

Եթէ ամերիկեան քաղաքակրթական կազմակերպութիւնը վերջին հարիւր տարուան մէջ ստեղծուեցաւ, ներկայ պայմաններով կարելի է քանի մը տասնեակ տարիներու մէջ ստեղծել Ամերիկաներ: Այսպէս վառած պիտի ըլլանք նաեւ քաղաքակրթութեան ջանք հեռաւոր հորիզոններու տակ:

ԻԳ.

Ինչպէս բոլոր հասարակական երեւոյթները, նոյնպէս գրականութիւնը ծնունդն է երէկուան քաղաքակրթութեան: Ան իր կարգին պիտի նպաստէ այդ քաղաքակրթութեան յառաջացումին:

Գրականութիւնը ուժ մըն է որ իր ազ-

գեցութիւնը ունի կեանքի վրայ: Ուրեմն պէտք է օգտուիլ անկէ ստեղծելով խաղաղութեան գրականութիւնը:

Այդ գրականութիւնը պահանջ մ'ընալ է: Կար ժամանակ որ ժողովուրդները իտէալներ ունէին: Անցեալ դարու մէջ մասնաւորաբար ազգային իտէալն էր որ կը խանդավառէր զանոնք: Պատերազմէն ետք կարծէք թէ այդ իտէալը այն չէ, ինչ որ էր առաջ: Հաւանաբար այդ է պատճառը որ շատ աղքատ կը գտնենք ներկայ գրականութիւնը: Ժողովուրդներու հոգիին մէջ պարապ մը կայ բացուած: Պէտք է գիտնալ լեցնել զայն: Խաղաղութեան գրականութիւնն է որ իր համամարդկային իտէալներով պիտի գայ լեցնելու այդ սպառալը:

Ինչ դեր որ կատարեն են կրօնները, տարածելով բարոյական բարձր ըմբռնումներ մարդոց մէջ, նոյն բանը ըրեր են եւ կ'ընեն գրականութիւնները, աւելի շեշտուած կերպով, տանելով ժողովուրդները բարձր եւ համամարդկային ըմբռնումներու:

Մարդկութիւնը իր ուղին կորսնցուցած ճամբորդին կը նմանի: Ձմեռ օրերու թանձր մշուշն է պատեր անոր ճամբան: Գրականութիւնը պիտի ըլլայ այն հսկայ լուսարձակը, որ կեանքի եւ քաղաքակրթութեան գնացքի ճամբան պիտի լուսաւորէ:

Պէտք է ստեղծել խաղաղութեան գրականութիւնը, որ պիտի գայ ապացուցանելու թէ խաղաղութիւնը երեւակայութիւն չէ, ինչպէս շատեր կը կարծեն, այլ կեանքի մէջ իրագործելի բան մը:

Ճիշտ է որ գրականութիւնով կարելի չէ խաղաղութիւն ստեղծել, բայց պարագաներ կան, ուր գրականութիւնը իր դերը ունի և նոյն իսկ անհրաժեշտ ալ է:

Այսօր Եւրոպան գրեթէ ամէն պայման կը լրացնէ ունենալու համար իր Միացեալ Նահանգները: Եթէ լայնախոհ մտածեալները ըլլայ, կարելի է մօտաւոր ապագայի մէջ իրագործել զայն: Խաղա-

ղութեան գրականութիւնը պիտի գայ այդ լայնախոհութիւնը տարածելու ժողովուրդներու մէջ: Այսպէսով ո՛րքան կիրքեր հանդարտած պիտի բլլան:

Քաղաքակրթութեան բերած փոփոխութիւններու պատճառով, կը վարմանանք Միջին Դարու կրօնական խտրական ուղիքն զրայ զոր հաւատաքննութիւնը ստեղծեց: Յետագայ դարերու մարդիկը պիտի դարմանան մեր վրայ, որ նոյն բանը կ'ընենք յանուն ազգութեան եւ անջատ պետականութեան վաղափարին:

—

Ինչպէս որ կեանքի մէջ ուշ մնալը յեղափոխութեան դուռ կը բանայ, նոյնպէս անժամանակ մտքերու գործադրութիւնը աւեր ու կործանում կը բերէ իրեն

հետ: Բոլոր կազմակերպութիւնները և անոնց ճրագիրները մէկ նպատակ միայն ունին. իրականացնել խաղաղութիւնը և երջանկութիւնը երկրի վրայ: Այդ բարձր իտէալն է որ կը ղեկավարէ անոնց բոլոր գործունէութիւնը:

Բայց միայն բարի կամեցողութիւնները բաւական չեն: Երբ անցեալի փորձերը անյաջողութեան են մասնուեր, կը նշանակէ այդ բարի կամեցողութիւններէն անջատ կան պայմաններ, որոնց լրացումէն յետոյ կարելի պիտի բլլայ այդ բոլորը: Խաղաղութեան գրականութիւնն է դարձեալ, որ պիտի գայ այդ գործը կատարելու:

Այսպէս խնայուած պիտի բլլան նաեւ միլիոնաւոր կեանքեր:

Փարիզ

ԳՐԻԳՈՐ ՂՕՆՁԷԿԻԻԼԵԱՆ

ԴՐՈՒՆՔ ՅԱԻԻՏԵՆԻՑ

ՄԻ ՈՄՆ: —
Անձիւնք. —
ԵԿԻՈՐ:
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ:

Գործողութիւնը ժամանակից եւ տարածութիւնից դուրս:

ՏԵՍԻԼ I.

Ամպերից վերեւ բարձրաբերձ լեռների գագաթներ, Մի ճեղք, որ կազմում է յաւիտենականութեան դուռը. երիտասարդը, սպիտակ զգեստաւորուած, փայլուն սուրը ձեռին կանգնած է ճեղքի մօտ. Թանձր մշուշ:

ՄԻ ՈՄՆ. — (Ժայռի ետեւից) Եւ այդպէս է լինելու յաւիտենա յաւիտենից: Տարույ տարի, դարէ ի դար: Յաւիտենա եւ անփոփոխ: Անսկիզբ եւ անվերջ: Ես ասացի եւ էր, եւ կայ, եւ լինելոց է: Յաւիտենա յաւիտենից:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. — (Իբրեւ արձագանգ) Յաւիտենա յաւիտենից:

ՄԻ ՈՄՆ. — Այդ է օրէնք տիեզերքի: Անսահման եթերի տարածութեան մէջ իշխում է ճիւղն իմ կամքը, որ անփոփոխ է եւ անողոք:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ. — Անփոփոխ եւ անողոք:

ՄԻ ՈՄՆ. — Եւ արար աշխարհ հպատակ է իմ կամքին եւ ոչ ձի երեւոյթ չէ կարող խափանել ժամանակի ընթացքը, որ անսկիզբ է եւ անվերջ: